

programa oslobođenja Srba, Hrvata i Slovenaca Austro-Ugarske. No, u cilju potpunosti i pune objektivnosti, jasnije je osvijetlio političke prilike i u jugoslavenskim zemljama Austro-Ugarske, obradio je, temeljitije i nepristranije nego što je to bilo do sada urađeno, i prilike u Makedoniji i politiku srpske vlade u toj zemlji, a posvetio je dužnu pažnju i pitanju ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom i albanskom pitanju, tako da je politika srpske vlade u 1914–1915. godini u knjizi dobro dokumentirana, argumentirana i svestrano razrađena u skladu s autorovom težnjom, izraženom u predgovoru, da se utvrdi što je moguće objektivnije »stvarno stanje stvari i odnosa u to vreme« i da se svestrano »objasne njihovi društveni i drugi korjeni i uzroci«. Janković se zadržavao najviše na unutrašnjoj jugoslavenskoj problematici, što je potpuno opravdano, ali je bacio također svjetlo i na međunarodne uvjete u kojima se razvijala politika Srbije u jugoslavenskom pitanju i na rad Jugoslavenskog odbora, što omogućuje realnije sagledavanje teškoća na koje je nailazila borba za oslobođenje Hrvata, Srba i Slovenaca Austro-Ugarske i za njihovo ujedinjenje sa Srbijom. U svom je radu sistematizirao problematiku koju je zatim minuciozno analizirao da bi na kraju izvukao bitne zaključke. Tako je, nastavljujući na ranije svoje radove o Ženevskoj konferenciji, Krfskoj deklaraciji i Niškoj deklaraciji, dao nov kapitalni prilog povijesti stvaranja jugoslavenske države.

Dragovan Šepić

*JANKO PLETERSKI, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo.
Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918.
Izd. Slovenska Matica, Ljubljana, 1971, strana 323.*

U opsežnoj i sadržajno bogatoj povijesnoj literaturi o jugoslavenskom ujedinjenju u prvom svjetskom ratu knjiga dra Janka Pleterskog zauzima istaknuto mjesto. Ne samo što donosi dosta novih podataka i arhivske građe o povijesti borbe za oslobođenje i ujedinjenje u slovenskim zemljama nego i zbog pristupa toj problematici, zbog gledišta koja iznosi i zaključaka do kojih dolazi. Pleterski nastoji u svojoj knjizi dati odgovor na osnovno pitanje »kako se oblikovala politička volja koja se pri kraju rata odrazila u narodnom samoodređenju«, dakle osvijetliti proces sazrijevanja svijesti slovenskog naroda o potrebi raskida s Austro-Ugarskom i o životnoj nužnosti ujedinjenja s ostalim jugoslavenskim narodima u zajedničku nezavisnu državu. Kao što objašnjava u predgovoru, riječ je o pogledu na zamisli, pobude i akcije nosilaca političke volje slovenskog naroda, volje »verificirane po njenom društvenom učinku« a ne po namjerama i pobudama njenih nosilaca.

U skladu s takvim pristupom, pisac koncentrira svoju pažnju na politički razvoj u slovenskim zemljama, a na rad političke emigracije osvrće se samo ukoliko je povezan s razvojem u domovini. Ovo ograničenje teme objašnjava time da je upravo ono što se događalo na domaćem tlu bilo odlučno za političku usmjerenost Slovenaca i što je djelovanje slovenskih političara u inozemstvu bolje istraženo i osvijetljeno.

U proučavanju procesa formiranja političke volje slovenskog naroda u prvom svjetskom ratu Pleterski ističe one događaje koji su je pokretali naprijed ili zadržavali u njenu sazrijevanju. Kao bitan faktor u toj evoluciji pretpostavlja se, razumljivo, razvijena nacionalna svijest slovenskog naroda koji je već prije rata nazirao svoju svjetliju budućnost u ujedinjenju s Hrvatima i Srbima, a u toku rata ta mu se perspektiva pokazuje i kao uvjet nacionalnog opstanka. Jer slovenskom su narodu u prvom svjetskom ratu prijetile dvije velike opasnosti: jedna od njemačkih ekspanzionističkih i germanizatorskih težnji koje su ugrožavale sâm opstanak Slovenaca kao naroda, i, druga, koja je dolazila od imperijalističkih ambicija Italije na Jadranu koje su, uz ostalo, išle i za aneksijom velikog dijela slovenskih teritorija i prijetile podjelom Slovenije. U većem ili manjem osjećaju ugroženosti od jedne ili druge opasnosti pokazivala se politička zrelost slovenskih naroda.

Već u prvoj fazi rata, do talijanske intervencije u svibnju 1915, u svijesti je Slovenaca prisutna jedna i druga opasnost, a stavljena je na kušnju i slavenska i jugoslavenska solidarnost. Sarajevski atentat i napad Austro-Ugarske na Srbiju, koji je doveo do svjetskog rata, izazvali su u slovenskim zemljama prohabsburške, austrofilске pa i antisrpske manifestacije predvođene i poticane od najveće slovenske stranke, Slovenske ljudske stranke, ali su također dali povod da se osjeti sveslavensko, jugoslavensko i srbofilsko raspoloženje većinom liberalnih građanskih krugova, naročito mladih (preporodovci). Pleterski ističe da je proaustrijsko raspoloženje bilo ograničeno uglavnom na Kranjsku, dok je u ostalim slovenskim pokrajinama bilo rjeđa pojava, čak i među klerikalcima; zatim da se u samim vrhovima SLS nisu svi slagali s protusrpskim ratnohušačkim istupima predsjednika SLS i zemaljskog glavara Kranjske I. Šušteršiča, pogotovo ne J. E. Krek i A. Korošec, a s druge strane da se dio vodstva liberalne stranke pridružio prohabsburškim manifestacijama. Što se tiče slovenskih socijaldemokrata, oni su zauzeli odlučan antiratni stav. Austrijske vojne i policijske vlasti, međutim, nisu vjerovalе u iskrenost Šušteršičevih »superpatriotskih« izjava i došle su do zaključka da je raspoloženje slovenske javnosti u Kranjskoj »apatično«.

No, sve se to odnosi na razdoblje do ulaska Italije u rat. Nakon toga se raspoloženje javnosti mijenja, tvrdi Pleterski, jer je »obrana slovenskih teritorija od talijanskog zavojevanja bilo nešto što je imalo smisla«. Rat je postao popularniji, iako je i dalje ostala osnovna briga za budućnost Slovenaca pred antislavenskim kursom koji je zavladao u politici vlade i držanju vojnih krugova.

U knjizi ima mnogo novih podataka o progonima Slovenaca na početku rata. Pleterski ističe da su austrijski Nijemci shvatili rat kao borbu između nijemstva i slavenstva i da su usvojili aksiom da Slovenci ne smiju ni u kom slučaju doći u bilo kakvu državnopravnu vezu s ostalim jugoslavenskim narodima već da imaju ostati u njemačkom političkom sklopu. Pleterski pridaje veliku važnost progonima Slovenaca (koji su bili naročito teški u Koroškoj i u Goriškoj), jer su radali teške sumnje u mogućnost održanja slovenskog naroda pod Austrijom i jačali težnju za ujedinjenjem s Hrvatima i Srbima. Istina je, kaže Pleterski, da je do potpunog raskida s austrijskom državom u svijesti Slovenaca došlo tek u kasnijem procesu, ali »upravo u progonima na početku rata treba gledati onaj glavni politički doživljaj koji je široke mase Slovenaca usmjerio k samostalnom rješavanju njihovih problema«.

Pleterski prikazuje kako se već na početku rata u redovima liberalnih narodnjaka počeo snovati plan o slovenskoj nacionalnoj političkoj akciji, i to u krugovima oko tršćanske »Edinosti« i goričke »Vede«. Postojala je, naime, bojazan da bi Austrija mogla ustupiti Italiji Primorje i stoga se osjećala potreba da se nešto poduzme. S time u vezi Pleterski spominje spomenicu A. Muniha i L. Lenarda upućenu srpskoj vladi u kojoj se izražava želja Slovenaca za ujedinjenjem s Hrvatima i Srbima, i odlazak B. Vošnjaka u emigraciju radi akcije protiv talijanskih težnji u Slovenskom primorju a u prilog stvaranja jugoslavenske države u koju bi ušli Slovenci. Zadržava se potanje i na vezama koje su bile uspostavljene između jugoslavenske emigracije u Italiji i »Edinosti« u Trstu. Autor ističe da su emigranti, prvenstveno A. Trumbić, bili svjesni da jugoslavensko ujedinjenje treba da bezuvjetno obuhvati Slovence. Trumbić je smatrao da se Hrvati moraju uvijek držati temeljne misli: hrvatske i slovenske zemlje treba da budu u istoj državi ma koja ona bila. Stoga je razumljivo što je od Slovenaca preko Trsta zatraženo da pošalju svoje predstavnike u Jugoslavenski odbor, koji se imao osnovati. S time u vezi prikazuje se u knjizi misija C. Gallija i analiziraju »tršćanski sastanci«. Pleterski kaže da se tada dogodilo »prvi put u povijesti da je neka strana država pitala Slovence za njihovo gledište i volju«. Slovenci i hrvatski političari u Trstu nisu pristali na Gallijeve ponude već su ostavili pitanje otvorenim kako bi se savjetovali s Trumbićem, a on je u svojim uputama zahtijevao da Slovenci pruže odlučan otpor talijanskim teritorijalnim težnjama za Goriškom, Trstom i Istrom i da se oružano odupru talijanskoj okupaciji. Pleterski ističe da je Trumbić u to vrijeme zacrtao stav da Slovenci i Hrvati »nastupe samostalno u svjetskom imperijalističkom sukobu«, kao što su učinili Poljaci. U tajnim političkim sastancima u Trstu ipak je došlo do popuštanja, jer je ruska vlada vršila pritisak, i odlučeno je da se talijanskoj vojsci, kada bude nastupala, ne pruža oružani otpor, ali da se zahtijeva da se pitanje Slovenskog primorja i Istre riješi na konferenciji mira. Na tršćanskim sastancima sudjelovali su uglavnom slovenski liberalci i tu su njihovi planovi, po mišljenju Pleterskog, doživjeli slom. Isto tako pisac ocjenjuje i obavještajni rad protuaustrijski orijentiranih mladih liberalaca u prilog Antante koji nije bio iskorišten u korist vlastitog naroda.

Pleterski je posvetio vrlo zanimljivo poglavlje svoje knjige inicijativama koje su dolazile od slovenskih klerikalaca u razdoblju do ulaska Italije u rat. Krek i Korošec vode, naime, računa o jugoslavenskoj emigraciji i njenom radu u zemljama Antante, imajući pred očima mogućnost poraza Austro-Ugarske u ratu. Iz te misli, kaže Pleterski, proistekla je spomenica koju su prvaci slovenskih klerikalaca zajedno s hrvatskim klerikalcima uputili papi potkraj ožujka 1915. Pleterski iznosi sadržaj spomenice prema dnevniku ljubljanskog biskupa A. B. Jegliča. U njoj se zahtijeva ujedinjenje Slovenaca s Hrvatima u okviru Habsburške Monarhije, ali se također dodaje ako »na žalost« Austro-Ugarska propadne, onda neka Hrvati i Slovenci stvore hrvatsko kraljevstvo. Spomenica »ne ostavlja sumnje u austrijski patriotizam potpisnika, kaže Pleterski, ali ona je dokaz svijesti o velikoj opasnosti koja prijete nacionalnom opstanku Slovenaca kao i Hrvata u slučaju austrijske pobjede i pobjede njemačkog imperijalizma«. Pleterski se ne čudi »konzervativnoj koncepciji« spomenice i njenoj »antipravoslavnoj noti« već zbog samih potpisnika (Šušteršič, Krek, Korošec, Jeglič, Mahnič, Dulibić, Vuković) i adresata (pape), ali se također pita što je bilo njena pozadina.

Zanimljivo je, naime, da je Krek, upravo tih dana, bez Šušteršičeva znanja sudjelovao na jednom drugom sastanku hrvatskih i slovenskih svećenika (i M. Laginje) na Rijeci gdje je sastavljena spomenica papi koju su odnijeli u Rim franjevac Milošević i kapucin Škrivanić. Oni su u Rimu izjavili ruskom agentu Svatkovskom da je na sastanku klerikalnih prvaka (osim Šušteršiča), koji je bio održan na Rijeci, izražena opća želja da Hrvati i Slovenci uđu zajedno sa Srbima u jugoslavensku državu pod dinastijom Karađorđevića i da se Italija smatra glavnim neprijateljem jer želi raskomadati Južne Slavene. Pleterski ne dijeli sumnje M. Dimitrijevića u autentičnost tih izjava i upozorava na uspomene F. Biničkog koji tvrdi da je biskup Mahnič na tom sastanku pročitao spomenicu za papu u kojoj se kaže da Hrvati i Slovenci, ako Austro-Ugarska ostane na životu, žele svoju vladu u Zagrebu nezavisnu od Beča i Pešte a, ako Austro-Ugarska propadne, da izaberu slobodno svog vladara. Ta je spomenica, koju je potpisao jedino Mahnič, pokazana Jegliču i Šušteršiču (kome nije rečeno da ju je već Krek u Rijeci odobrio) a, nakon njihova odobrenja, Mahnič ju je poslao papi po spomenutim redovnicima. Oni su posjetili Trumbića i bili primljeni od pape kome su izjavili da su Hrvati i Slovenci, radi obrane cjelokupnosti svojih nacionalnih teritorija pred zavojevačkim težnjama Italije, spremni prihvatiti ne samo ujedinjenje sa Srbijom nego i dinastiju Karađorđevića. Na temelju pisanja Biničkog Pleterski zaključuje da su izjave, koje su Milošević i Škrivanić dali Svatkovskom, autentične i da je Krek bio na riječkom sastanku, no da se ne može sa sigurnošću tvrditi da je Krek u to vrijeme uistinu smatrao da je ujedinjenje sa Srbijom ostvarivo i potrebno. Ipak, zbog Krekova sudjelovanja na tom sastanku, zaključuje da podatak o njegovoj potpori Trumbićevoj akciji »više ne visi tako u zraku« i da se perspektiva da se jugoslavenskim ujedinjenjem otkloni talijanska opasnost činila u to vrijeme tako spasonosnom da ju je kod Hrvata prihvaćao dio svećenstva i s njime »vjerojatno i Krek«. Pleterski kaže da su odluke riječkog sastanka, kao i one tršćanskih sastanaka, postale gotovo zaboravljene epizode, ali da bez tih epizoda nije moguće razumjeti usmjerenje jugoslavenske politike u hrvatskim i slovenskim zemljama 1917. godine.

Pleterski osvjetljava zatim politički život u slovenskim zemljama pod pritiskom njemačkog nacionalizma i apsolutizma i iscrpno prikazuje inicijative da se sazove Carevinsko vijeće na kojem je Hrvatsko-slovenski klub imao nastupiti sa zahtjevom za temeljitu ustavnu reformu i stvaranje hrvatsko-slovenske državne zajednice, što je značilo i za rušenje dualizma. U SLS se već tada ocrtava sukob između konzervativne austrofilске struje sa Šušteršičem na čelu i napredne s Krekom na čelu. Krek u 1916. godini, pod dojmom pobjeda Centralnih sila, sumnja u pobjedu Antante i traži rješenje unutar Habsburške Monarhije, ali to je »traženje izlaza u nevolji iz naoko očajnog položaja«, uvjerava Pleterski. Tako objašnjava i Krekov članak o Habsburškoj Monarhiji i jugoslavenskom pitanju objavljen u »Süddeutsche Monatshefte«. Hrvatsko-slovenski klub pokretao je i pitanje koncentracije slovenskih i uopće jugoslavenskih stranaka. Šušteršič, iako je bio za saziv Carevinskog vijeća, nije smatrao uputnim da Slovenci i Hrvati iskoriste tu priliku da iznesu svoje političke zahtjeve.

Glavni nosilac inicijative za nacionalnu koncentraciju bio je Krek. Nakon proglašenja cara Franje Josipa I i cara Vilima II o stvaranju poljske države 5. studenog 1916, a pogotovo nakon dolaska cara Karla na prijestolje, pitanje državne reforme postaje aktualno. Krek putuje u Zagreb, gdje su se vodili razgovori o adresi koju Hrvatski sabor treba da uputi caru i kralju Karlu. Starčevićanci i radi-

čevci su već odlučili da se u adresi postavi zahtjev za ujedinjenjem Hrvata, Slovenaca i Srba Monarhije i sada se radilo na tome da se sastavi zajednička adresa Sabora i u istom smislu također i deklaracija jugoslavenskih zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču.

U to vrijeme pada i nota Antante predsjedniku SAD W. Wilsonu, od 10. siječnja 1917, koja je postavila pred Hrvate, Srbe i Slovence Monarhije pitanje jesu li za rušenje Austro-Ugarske i prihvaćaju li rješenje koje je nudila Antanta. Pleterski ističe da ni Krek ni Korošec nisu tada bili za rušenje Austro-Ugarske i da je stoga razumljivo što su i oni dali izjave lojalnosti caru i Austriji i otklonili Antantin program. Prilikom razgovora o adresi, Krek i Korošec izlaze u Zagrebu s idejom subdualističkog rješenja jugoslavenskog pitanja u okviru Ugarske. Hrvatske stranke nisu postigle sporazum o zajedničkoj adresi Sabora tako da su u Saboru izišle s tri adrese: adresom saborske većine (Koalicije), adresom starčevićanaca i adresom frankovaca. Pleterski smatra da je adresa Koalicije značila udar nastojanjima za reformu Monarhije u smislu ujedinjenja Hrvata, Srba i Slovenaca, da je ustrajala na dualizmu i pokazivala nezainteresiranost za Slovence. Analizirajući te adrese zaključuje da je adresa starčevićanaca »po okolnostima svog nastanka, po ciljevima njenih autora i po temeljnim crtama njenih državnopravnih zahtjeva neposredna prethodnica Majske deklaracije Jugoslavenskog kluba«.

Ulazeći u osvjetljavanje nastanka Majske deklaracije, Pleterski prikazuje političke prilike u austrijskoj polovici Monarhije, nastojanja da se putem oktroiranog ustava prihvate zahtjevi njemačkih stranaka (Belange), carevo odbijanje oktroja i tajne pregovore o miru posredstvom Sixta Burbonskog. Ističe da je predsjednik vlade Clam Martinic odlučno branio dualizam ne dopuštajući nikakve reforme koje bi dovele do stvaranja jugoslavenske države ili autonomije Slovenije i smatra da se stav koji su slovenski i hrvatski političari zauzeli na nastanku, što ga je Danzer organizirao u Beču 18. svibnja, ne može uzeti kao neki pripremni korak za Majsku deklaraciju već, štoviše, kao neuspjeh težnji austrijskih vojnih krugova (koji su stajali iza Danzera) za aneksijom Srbije. Pleterski pobija tezu prema kojoj bi Majska deklaracija bila izrađena na inicijativu austrijske vlade i ističe da audijencija predstavnika jugoslavenskih stranaka u Carevinskom vijeću kod cara 21. svibnja pokazuje da su oni zahtijevali jugoslavensko ujedinjenje, ali da o izjavi u Carevinskom vijeću nije bilo govora i da je car Karlo tom prilikom izrazio sumnju da bi ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba bilo u interesu Monarhije. Pleterski se osvrće i na diskusije o formulaciji deklaracije od 30. svibnja, u kojoj se načelo narodnosti spaja s hrvatskim državnim pravom i habsburškom klauzulom, i tvrdi da je to bio rezultat kompromisa između različitih shvaćanja u Jugoslavenskom klubu, ali da je ta deklaracija bila ipak novi stupanj koji je značio korak naprijed od velikohrvatske, odnosno hrvatsko-slovenske trijalističke formule. Skreće pažnju i na to da se u Majskoj deklaraciji kaže kako će Jugoslavenski klub sudjelovati u radu Carevinskog vijeća pod uvjetom da se prihvati njegov program, što je, po njegovu ekstenzivnom tumačenju, značilo da priznaje samo »privremeno i uvjetno nadležnost Carevinskog vijeća u Beču za jugoslavenske zemlje« i da je Majska deklaracija, unatoč nastojanjima predsjednika vlade da se to ne učini, pročitana u Carevinskom vijeću. Ipak, Jugoslavenski klub sudjelovao je u radu ustavnog odbora, ali, po mišljenju Pleterskog, to nije značilo odstupanje od Majske deklaracije. Vlada Clama Martinica uskoro je pala, a nova vlada E. Seidlera nastojala je postići suradnju

svih naroda Austrije na njenom spasavanju. Jugoslavenski klub glasovao je za provizorij i vojne kredite i očekivao da će se prići općoj ustavnoj reformi u cijeloj Austro-Ugarskoj, a ne samo u Austriji. Vlada je proglasila amnestiju, ali dalje nije pošla, a Jugoslavenski klub ipak je pristao da sudjeluje u radu odbora od 17 članova koji je imao izraditi prijedloge za reviziju ustava. Zbog toga je došlo do privremenog razlaza s politikom Českog svázsa s kojim je Jugoslavenski klub inače surađivao. U knjizi se iznose događaji koji su prisilili Jugoslavenski klub da prijeđe u opoziciju i da uspostavi suradnju s češkim strankama.

Jugoslavenski klub sada zauzima odlučno stajalište da bez rušenja dualizma nema rješenja nacionalnog pitanja u Austro-Ugarskoj, a SLS ističe Majsku deklaraciju kao minimalni zahtjev Slovenaca. Po mišljenju Pleterskog, početak radikalizacije Jugoslavenskog kluba bio je u prvom redu posljedica svijesti da su isključene sve mogućnosti za rješenje nacionalnog pitanja akcijom vladara i sporazumom naroda Austrije, a, zatim, i sve manjih izgleda za kompromisan mir, kao i vijest o Krfskoj deklaraciji. Radikalizacija dovodi do sve jačih i načelnih suprotnosti između Šušteršiča s jedne i Kreka i Korošca s druge strane, što je došlo do izražaja i u polemici koja se povela o Majskoj deklaraciji kao maksimumu (Šušteršič) ili kao minimumu (Krek-Korošec). U slovenskim se zemljama već od početka rujna 1917. počinje u širokim narodnim masama razvijati pokret za Majsku deklaraciju, koji odražava jugoslavensku misao, i istodobno se ustaje protiv onih krugova građanske politike što su nastojali spriječiti da Deklaracija postane temelj radikalizacije slovenske narodne politike.

Važan korak na putu raščišćavanja u slovenskoj politici bila je tzv. ljubljanska izjava biskupa Jegliča i predstavnika klerikalne i liberalne stranke od 15. rujna 1917, u kojoj se prihvaća Majska deklaracija s nadopunom načela samoodređenja naroda i podrške mirovnoj inicijativi pape Benedikta XV. Pleterski pridaje veliku važnost toj izjavi, ističući da je postala »ishodište sada jedinstveno temeljenog i vođenog nacionalnog političkog pokreta«, tako da je postala ujedno i »međaš u slovenskom političkom životu«. Slovensko pitanje više nije bilo predmet taktiziranja između vlade i stranačkih vođa jer je deklaracijski pokret postao masovan.

Radikalizacija se odrazila u držanju Jugoslavenskog kluba, u njegovoj odluci da glasuje protiv provizorija, u odbijanju Korošca da izradi spomenicu caru o nacionalnim zahtjevima Slovenaca i Hrvata ostvarivim u okviru Monarhije. Pleterski ističe da je do radikalizacije došlo već prije oktobarske revolucije i stoga smatra da treba izbjegavati prikazivanje događaja tako da su »svi odlučni momenti na putu veće radikalizacije jugoslavenskih političkih zahtjeva u habsburškoj monarhiji neposredna posljedica Oktobarske revolucije«, jer bi se tako poricao autonomni karakter društvenog i političkog života u našim zemljama.

U vezi s radikalizacijom slovenske politike Pleterski spominje da je Krek pred svoju smrt (8. X 1917) došao do zaključka da jugoslavenski pokret na temelju Majске deklaracije vodi uistinu k nezavisnoj jugoslavenskoj državi. Korošec je pak još u srpnju ili kolovozu 1917, u razgovoru s Barcem pred njegov odlazak u Švicarsku, izrazio misao da Majska deklaracija znači težnju za ujedinjenjem Slovenaca, Hrvata i Srba u nezavisnu državu, ali da bi on pristao i na potpuno ujedinjenje u obliku personalne unije s Austrijom, ako do ujedinjenja ne bi moglo drukčije doći. Za ocjenu i Koroševčevog stava i stava Jugoslavenskog kluba, po Pleterskom, međutim, važno je to da su na Deklaraciju gledali kao na neodstupni minimum.

Pleterski ulazi u analizu utjecaja oktobarske revolucije na jugoslavenski pokret i politiku Jugoslavenskog kluba i kao najvažniji akt ističe spomenicu Jugoslavenskog kluba od 31. siječnja 1918. upućenu konferenciji u Brest-Litovskom. Ta je spomenica imala kao glavni cilj internacionalizaciju jugoslavenskog pitanja, »također i u slučaju kompromisnog mira«, a značila je i »prvu vanjskopolitičku akciju nezavisne države habsburških Jugoslavena u nastajanju«. U knjizi se iscrpno prikazuje i postanak zagrebačke rezolucije od 2. i 3. ožujka 1918. koja se, prema piscu, nastavlja na spomenicu Jugoslavenskog kluba od 31. siječnja, ali u odnosu prema Majskoj deklaraciji znači samo »napredak formalnog karaktera«, jer nikada nije postala »temelj nekog šireg političkog pokreta koji bi pokrenuo šire mase« ni temelj za političku koncentraciju. Pleterski je, uglavnom, u pravu što se tiče Slovenije, ali u Hrvatskoj su te rezolucije, mada nisu izazvale širi masovni pokret, pokrenule naprijed misao o internacionalizaciji jugoslavenskog pitanja i dale poticaj za stranačku koncentraciju.

Pleterski pridaje najveću važnost pravu masovnosti deklaracijskog pokreta u Sloveniji, koji je počeo s prikupljanjem potpisa u prilog Majske deklaracije, da se zatim u ožujku 1918. razvije u fazu javnih zborova, tabora i demonstracija. S tim u vezi osvjetljava držanje slovenskih socijaldemokrata. Objašnjava zašto slovenska socijalna demokracija nije podržala Majsku deklaraciju i kako je u vodstvu radničke stranke (Jugoslovanske socijaldemokratske stranke), nakon Majske deklaracije, došlo do rascjepa. Slovenska socijalna demokracija nije usmjerila svoj rad prema mogućnosti revolucionarne izmjene tadašnjeg stanja u Austriji. Njen prvak H. Tuma, u svom gledištu na nacionalno pitanje, polazio je od austromarksističke koncepcije koja je bila za očuvanje Austro-Ugarske, uz neke izmjene, a načelno je otklanjala da se slovensko nacionalno pitanje riješi priznanjem prava narodnog samoodređenja i prava na vlastitu državost i nacionalnu nezavisnost. Tuma je boljševičku formulu o miru bez aneksije i ratnih odšteta, a na temelju prava svakog naroda na samoodređenje, tumačio tako da je prvi njen dio isticao kao najvažniji jer vodi do mira, dok je za njen drugi dio smatrao da nije stvar revolucionarne akcije već posljedica revolucije. Tuma je time, kaže Pleterski, oduzeo nacionalnim pokretima svaku ulogu u borbi protiv imperijalizma i isticao »čiste« interese proletarijata kao jedinu pokretačku snagu revolucije. S tim u vezi pisac postavlja pitanje zašto slovenska socijaldemokracija nije podnijela stokholmskoj konferenciji spomenicu o svojim gledištima na mir i na rješenje slovenskog nacionalnog pitanja a nije ni kasnije objavila svoju spomenicu. Slovenska socijalna demokracija, u prosincu 1917, pozdravljala je Majsku deklaraciju kao manifestaciju građanstva i seljaštva za ideju koju je radništvo prihvatilo već 1909. u Tivolskoj rezoluciji, ali ona nije ništa učinila, kaže Pleterski, da se ta rezolucija ostvari. »Socijalistička omladina« priključila se pokretu za jugoslavensko ujedinjenje, ali time nije riješila problem odnosa radničkog pokreta prema nacionalnom pokretu već samo svoj moralni problem. Ipak, nakon velikog štrajka u siječnju 1918, vodstvo slovenske socijalne demokracije počelo se približavati deklaracijskom pokretu i izjasnilo se za »popravljenu« Majsku deklaraciju. Međutim, odlučnije približavanje primjećuje se tek nakon predavanja I. Cankara u Trstu (»Očišćenje in pomlajenje«), u travnju 1918, tako da se socijaldemokrati u svibnju i lipnju pridružuju protestima klerikalaca i liberalaca protiv uvođenja njemačkog kursa i gušenja jugoslavenskog pokreta, a u srpnju se izjašnjavaju za ujedinjenje jugoslavenskih naroda i za načelo samoodređenja naroda u rješavanju pitanja granica sa susjednim narodima. No, Narodnom svetu nisu pristupili, iako nisu odbijali da s

njime surađuju. Oni pristaju da uđu u Narodni svet tek nakon socijaldemokratske konferencije održane u Zagrebu 6. listopada 1918.

Jedno zanimljivo poglavlje knjige posvećeno je stavu deklaracijskog pokreta prema Londonskom ugovoru od 1915. godine. Pisac dokazuje da pitanje talijanske opasnosti nije bilo temeljno pitanje stranačke koncentracije u deklaracijskom pokretu i objašnjava da do kraja 1917. slovenski političari nisu znali za postojanje toga ugovora, da su sve do kraja proljeća 1918. očekivali da će doći do općeg mira i da su svi računali da će se o slovenskom nacionalnom pitanju odlučivati na konferenciji mira. Kada se saznalo za Londonski ugovor, vjerovalo se da on neće biti proveden u život. Nakon talijanskog poraza kod Kobarida, mislilo se da Italija neće biti kadra ostvariti svoje ratne ciljeve, toč. 9. Wilsonove poslanice pokazivala je da je Londonski ugovor zastario, a Rimski kongres potlačenih naroda Austro-Ugarske davao je čak nade da će se revizija Londonskog ugovora moći postići direktnim sporazumom s Italijom. Pleterski tvrdi da su slovenski građanski političari bili spremni na kompromis u pogledu granica s Italijom i da je odlučnost Slovenaca da ostvare vlastitu državnost zajedno s Hrvatima i Srbima na kraju rata, unatoč tome što se pripremalo strašno komadanje slovenskog naroda, bila ipak odlučan akt kojim su Slovenci konačno postali politički narod.

U knjizi su u jednom većem poglavlju prikazane iscrpno, dokumentirano i kritički slovenske vojničke pobune u 1918. godini. Pisac dokazuje da one nisu bile ni organizirane ni poduprte od slovenskog političkog vodstva, ali da su ipak bile u vezi sa slovenskim narodnim jugoslavenskim pokretom i s deklaracijskim pokretom. No za konačnu ocjenu tih pobuna smatra da ne postoji još dovoljno arhivske građe.

Na kraju knjige Pleterski prikazuje razvoj slovenske politike nakon poznatih »praških svečanosti« u svibnju 1918, rad na koncentraciji svih slovenskih stranača, »slavenske dane« u Ljubljani u kolovozu 1918, i osnutak Narodnog sveta, za koji kaže da je bio zamišljen kao »dio potpuno samostalne od habsburškog okvira nezavisne države« i stvaranje Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu. Narodno vijeće odbija carev manifest od 16. listopada i postavlja zahtjev za stvaranjem samostalne države, čime se kida s Monarhijom iako se još ne proglašava nova Država SHS. U Sloveniji je u tim danima postojalo dvovlašće. Pleterski kaže da manifestacija koja je bila organizirana na Kongresnom trgu u Ljubljani 29. listopada nije po intencijama Narodnog sveta imala za cilj da prekine to stanje, ali da je to učinio M. Rostokar koji je u ime slovenskih oficira i vojnika svečano izjavio da odriču pokornost Austriji i da polazu zakletvu vjernosti Jugoslaviji. Ljubljana je 30. listopada bila u rukama slovenskih vojnika i 31. listopada bila je sastavljena prva slovenska narodna vlada u kojoj su bili predstavnici klerikalaca, liberalaca i socijaldemokrata, te se tako počela ostvarivati »prva povijesna odluka Slovenaca za vlastitu državnost u zajednici s ostalim jugoslavenskim narodima«, završava Pleterski.

Zaključak do kojega dolazi, Pleterski je izrazio na jednoj stranici svoje knjige, gdje, neuobičajeno za povjesničara, postavlja pitanje kakva bi bila sudbina Slovenaca da u Sloveniji nije bilo deklaracijskog pokreta već da su se slovenske stranke izjasnile za autonomiju u okviru Austrije. Svjestan je da to ne pripada području povijesnog istraživanja, ali smatra da nagađanjem šta bi se onda vjerojatno dogodilo važnost odluke Slovenaca za jugoslavensku državu možda postaje jasnija. Po njemu, Londonski ugovor bi se ipak proveo u život, Italija bi anekti-

rala možda još više slovenskih teritorija, ostali Slovenci u Austriji dobili bi nacionalnu autonomiju ali na teritoriju bez Koruške i dijela Štajerske, i to samo do Drave, politička germanizacija Slovenaca bi napredovala, Slovenci bi dijelili političku sudbinu Austrije: 1934. bi ondje zavladao fašizam klerikalnog tipa, 1938. bi austrijski dio Slovenije zajedno s Austrijom potpao pod Njemačku, nacizam bi ukinuo slovensku autonomiju i provodio otvorenu germanizaciju, oružane narodnooslobodilačke borbe ne bi bilo već možda samo pokret otpora austrijskog ili talijanskog tipa, nakon 1945. Slovenci bi živjeli zapadno od linije koja dijeli dva društvena sistema i napola germanizirani a napola talijanizirani ne bi bili narod već samo neka narodnost. Prema tome, zaključuje Pleterski, slovensko je građanstvo kao voditelj tadašnjeg nacionalnog pokreta donijelo povijesno ispravnu odluku jer je «odluka za Jugoslaviju bila odluka za opstanak Slovenaca kao naroda».

Pleterski je dosljedno proveo svoju koncepciju objašnjenu u predgovoru knjige i dao svoje tumačenje povijesnih događaja koji su slovenski narod doveli do odluke o raskidu s Austro-Ugarskom i o ujedinjenju s Hrvatima i Srbima. On nije prvi povjesničar koji se bavio razvojem pokreta za ujedinjenje u slovenskim zemljama, ali malo je tko tu problematiku obradio tako opširno, temeljito i objektivno. On se, dakako, koristio i istraživanjima ostalih povjesničara jugoslavenskog ujedinjenja, ali je dao i mnogo nove građe i mnogo novih podataka zahvaljujući radu u arhivima Ljubljane, Zagreba, Beograda i Beča. Od osobite su važnosti za njegova istraživanja bili zanimljiv dnevnik ljubljanskog biskupa A. B. Jegliča, iscrpni zapisi istarskog zastupnika u Carevinskom vijeću Vj. Spinčića i još vrlo malo poznati dokumenti iz austrijskog ministarstva unutrašnjih poslova u Beču. Na temelju prikupljene građe Pleterski je uspio upotrijebiti podatke o važnim događajima slovenske povijesti u prvom svjetskom ratu koji su od interesa za povijest jugoslavenskog ujedinjenja. Tako ima dosta nova u njegovu prikazu pokušaja liberalnog i klerikalnog tabora slovenske politike da, još prije ulaska Italije u rat, pokrenu pitanje ujedinjenja Slovenaca s Hrvatima i Srbima, kako bi se tako otklonila opasnost talijanske okupacije i komadanja slovenskih zemalja («tržčanski sastanci» i «rijčki sastanak»), zatim u analizi političkih koncepcija Kreka, Korošca i Tume, pa u osvjetljavanju sukoba između konzervativne i napredne struje u vrhovima klerikalne stranke i u podacima o genezi Majske deklaracije, o radu Jugoslavenskog kluba u Beču, o suradnji između SLS i Starčevićeve stranke prava i o pobunama slovenskih pukova. Najveću pozornost ipak privlače njegove interpretacije i ocjene koje, odvajajući se često od ustaljenih gledišta, otvaraju neke nove poglede i neka nova pitanja, a proširuju i naša saznanja tako da se dobiva potpunija slika o ulozi slovenskog naroda u borbi za oslobodenje od Austro-Ugarske i u stvaranju jugoslavenske države 1918. godine.

Dragovan Šepić